कथाकार बुद्धिनाथ ज्ञवालीको 'बगिरहेको जीवन' कथासङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली शिक्षण विभाग
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

खडकप्रसाद उपाध्याय

रजि.नं. : ६-२-५५-६६६-२००७
शैक्षिक सत्र : २०६४।०६६
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपालगन्ज, बाँके

वि.सं. २०६९

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्जको स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका छात्र **खडकप्रसाद उपाध्याय**ले यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत **'कथाकार बुद्धिनाथ ज्ञवालीको बगिरहेको जीवन कथासङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण'** नामक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त मेहनतका साथ तयार गरिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु । अतः यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति- २०६९।०८।२२

ई.सं.- ०८-१२-२०१२

____

शोधनिर्देशक

सह प्रा.डा. गोपालप्रसाद शर्मा अधिकारी

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपालगन्ज, बाँके

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षण विभाग

नेपालगन्ज

स्वीकृति–पत्र

स्नातकोत्तर तह नेपाली द्वितीय वर्षका छात्र **खडकप्रसाद उपाध्याय**द्वारा यस नेपाली शिक्षण विभागमा प्रस्तुत **'कथाकार बुद्धिनाथ ज्ञवालीको बगिरहेको जीवन कथासङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण'** नामक शोधकार्यलाई नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तह उपाधिका निम्ति स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्रको मूल्याङ्कन समिति

....	....	....
डा. गोपालप्रसाद शर्मा अधिकारी		**महानन्द जोशी**
शोधनिर्देशक	**बाह्य परीक्षक**	**विभागीय प्रमुख**

मिति– २०६९।०८।२६

ई.सं.– ११–१२–२०१२

कृतज्ञताज्ञापन

'कथाकार बुद्धिनाथ ज्ञवालीको बगिरहेको जीवन कथासङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली विषय दोस्रो वर्षको दसौँपत्र पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि पूजनीय गुरु सहप्राध्यापक डा. गोपालप्रसाद शर्मा अधिकारी ज्यूको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अमूल्य समय दिई सल्लाह, सुझाव, मार्गनिर्देशन तथा परिष्कार परिमार्जन पनि गरिदिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु । गुरुको सहयोगप्रति सदैव ऋणी रहनेछु ।

प्रस्तुत शोधकार्य गर्न स्वीकृति प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख श्री महानन्द जोशीज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । यसको साथै नेपाली विभागका पूर्व विभागीय एवम् वर्तमान सहायक क्याम्पस प्रमुख गिरिराज पौडेलज्यू तथा शोधपत्र तयार गर्ने समयमा सामग्री, सल्लाह, सुझाव दिई सहयोग प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु हरिप्रसाद तिमिल्सिनाज्यू लगायत विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

यस शोधपत्रको प्रारम्भदेखि नै आवश्यक पर्ने सामग्री उपलब्ध गराई आफ्नो जीवनका विविध पक्षमा जानकारी दिएर उचित सल्लाह र मार्गनिर्देशन दिने मेरा आदरणीय शोधनायक श्री बुद्धिनाथ ज्ञवालीप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

मेरो उज्जवल भविष्यको कामना गर्ने शोधकार्यको लेखनमा निरन्तर प्रत्यक्ष, परोक्ष सहयोग पुऱ्याउने सहृदयी भाइ एवम् साथी श्री जीवराज उपाध्यायप्रति आभारी छु । यस्तैगरी मेरो उज्ज्वल भविष्यको कामना गर्ने र अगाडि बढ्न प्रेरणा प्रदान गर्ने पुजनीय पिता रामप्रसाद उपाध्याय र माता नन्दकली उपाध्यायप्रति पनि आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । मलाई हरेक कुरामा सहयोग पुऱ्याई सुझाव, सल्लाह प्रदान गर्ने मेरी जीवनसङ्गिनी सीता उपाध्यायप्रति कृतज्ञ छु साथै शोधकार्यमा सहयोग पुऱ्याउने छोरा मनोज खनाल र सरोज खनालको सहयोग पनि अविष्मरणीय छ । शोधकार्य टाइप तथा सेटिङमा सहयोग गर्ने न्यू लुम्बिनी पुस्तक पसल, नेपालगन्जका सञ्चालक सबिन लुईटेललाई धन्यवाद दिँदै यस शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय नेपाली विभाग महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्ज समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

२०६९।

खडकप्रसाद उपाध्याय
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली शिक्षण विभाग
नेपालगन्ज, बाँके
२०६९

विषयसूची

पेज नं.

प्रथम परिच्छेद
शोधपरिचय

१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधको प्रयोजन	१
१.३	विषय परिचय	१
१.४	शोधकार्यको समीक्षा	२
१.५	शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.७	शोधकार्यको औचित्य र उपयोगिता	३
१.८	शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	४
१.९	सामग्री सङ्कलन विधि	४
१.१०	शोधविधि	४
१.११	शोधपत्रको रूपरेखा	४

द्वितीय परिच्छेद
बुद्धिनाथ ज्ञवालीको जीवनी व्याक्तित्व र कथायात्रा

२.१.	जीवनी	६
	२.१.१ जन्म र वाल्यकाल	६
	२.१.२ शिक्षा-दीक्षा	७
	२.१.३ पारिवारिक जीवन	८
	२.१.४ पेशा वा आजीविका	८
	२.१.५ आर्थिक स्थिति	८
	२.१.६ साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव	९
	२.१.७ भ्रमण र तालिम	९
	२.१.८ सङ्घ सस्थामा संलग्न तथा मानसम्मान पुरस्कार	९
२.२	व्यक्तित्व	११

२.२.१ शारीरिक व्यक्तित्व र स्वभाव ११
२.२.२ शिक्षक व्यक्तित्व ११
२.२.३ साहित्यिक व्यक्तित्व १२
२.२.३.१ निबन्धकार व्यक्तित्व १२
२.२.३.२ कथाकार व्यक्तित्व १३
२.२.३.३ कवि व्यक्तित्व १५
२.२.३.४ एकाङ्कीकार व्यक्तित्व १६
२.२.३.५ उपन्यासकार व्यक्तित्व १६
२.२.४ राजनैतिक व्यक्तित्व १७
२.२.५ समाजसेवी व्यक्तित्व १७
२.३ कथायात्रा १७
२.३.१ प्रथम चरण (वि.स.२०५६ - २०६१ सम्म) १८
२.३.२ द्वितीय चरण (वि.स.२०६२ - २०६३ सम्म) १९
२.३.३ तृतीय चरण (वि.स.२०६४ - हाल सम्म) २०
२.४ निष्कर्ष २१

तृतीय परिच्छेद

कथाको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ कथाको पृष्ठभूमी २३
३.२ कथाको परिभाषा २४
३.३ कथाको स्वरूप र लक्षण २६
३.४ कथाका आवश्यक तत्वहरू २७
३.४.१ संरचनाका आधारमा कथाका तत्वहरू २८
३.४.१.१ कथानक २८
३.४.१.२ पात्र/चरित्र ३०
३.४.१.३ सारवस्तु (उद्देश्य) ३२
३.४.१.४ दृष्टिविन्दु ३३
३.४.१.५ परिवेश ३५
३.४.२ रूपविन्यासका आधारमा कथाका तत्वहरू ३६
३.४.२.१ भाषा ३६

३.४.२.२ शैली ३७

३.४.२.३ बिम्ब र प्रतीक ३७

३.५ कथाको वर्गीकरणका आधारहरू ३८

३.५.१ रूचिक्षेत्र ३९

३.५.२ रीतिक्षेत्र ३९

३.६ निष्कर्ष ४०

चतुर्थ परिच्छेद

'बगिरहेको जीवन' कथासङ्ग्रहको अध्ययन विश्लेषण

४.१ 'बोकाको कथा' कथाको विश्लेषण ४१

४.१.१ कथानक ४१

४.१.२ पात्र/चरित्र विधान ४२

४.१.२.१ रामकली (बाखी) ४२

४.१.३ सारवस्तु ४३

४.१.४ दृष्टिविन्दु ४३

४.१.५ परिवेश ४३

४.१.६ रूपपक्ष ४४

४.२ 'नयाँ किताब' कथाको विश्लेषण ४५

४.२.१ कथानक ४५

४.२.२ पात्र/चरित्र विधान ४६

४.२.२.१ दिवस ४६

४.२.२.२ आमा ४६

४.२.३ सारवस्तु ४७

४.२.४ दृष्टिविन्दु ४८

४.२.५ परिवेश ४८

४.२.६ रूपपक्ष ४८

४.३ 'पोखरामा एक साँझ' कथाको विश्लेषण ४९

४.३.१ कथानक ४९

४.३.२ पात्र/चरित्र विधान ५०

४.३.२.१ म (ग्राहक) ५०

४.३.२.२ साहुनी ५१
४.३.३ सारवस्तु ५२
४.३.४ दृष्टिविन्दु ५२
४.३.५ परिवेश ५२
४.३.६ रूपपक्ष ५३
४.४ 'त्यो बौलाही' कथाको विश्लेषण ५३
४.४.१ कथानक ५४
४.४.२ पात्र/चरित्र विधान ५४
४.४.२.१ बौलाही ५४
४.४.३ सारवस्तु ५५
४.४.४ दृष्टिविन्दु ५५
४.४.५ परिवेश ५६
४.४.६ रूपपक्ष ५६
४.५ 'सानु ठूली भई' कथाको विश्लेषण ५७
४.५.१ कथानक ५७
४.५.२ पात्र/चरित्र विधान ५८
४.५.२.१ यमप्रसाद ५८
४.५.३ सारवस्तु ५९
४.५.४ दृष्टिविन्दु ६०
४.५.५ परिवेश ६०
४.५.६ रूपपक्ष ६०
४.६ 'आँखा आकाशतिर हात जमिनतिर' कथाको विश्लेषण ६१
४.६.१ कथानक ६१
४.६.२ पात्र/चरित्र विधान ६२
४.६.२.१ कुसुमी ६२
४.६.२.२ फुलराम ६३
४.६.३ सारवस्तु ६३
४.६.४ दृष्टिविन्दु ६४
४.६.५ परिवेश ६४
४.६.६ रूपपक्ष ६५

४.७	'आमा' कथाको विश्लेषण	६५
	४.७.१ कथानक	६६
	४.७.२ पात्र/चरित्र विधान	६६
	४.७.२.१ आमा	६७
	४.७.३ सारवस्तु	६७
	४.७.४ दृष्टिविन्दु	६७
	४.७.५ परिवेश	६८
	४.७.६ रूपपक्ष	६८
४.८	'माधवा थारू' कथाको विश्लेषण	६८
	४.८.१ कथानक	६९
	४.८.२ पात्र/चरित्र विधान	६९
	४.८.२.१ माधवा	७०
	४.८.३ सारवस्तु	७१
	४.८.४ दृष्टिविन्दु	७१
	४.८.५ परिवेश	७१
	४.८.६ रूपपक्ष	७२
४.९	'सुनयनी' कथाको विश्लेषण	७२
	४.९.१ कथानक	७२
	४.९.२ पात्र/चरित्र विधान	७३
	४.९.२.१ सुनयनी	७४
	४.९.३ सारवस्तु	७४
	४.९.४ दृष्टिविन्दु	७५
	४.९.५ परिवेश	७५
	४.९.६ रूपपक्ष	७५
४.१०	'सुनको हार' कथाको विश्लेषण	७६
	४.१०.१ कथानक	७६
	४.१०.२ पात्र/चरित्र विधान	७७
	४.१०.२.१ ऊ (सुब्बाकी पत्नी)	७७
	४.१०.३ सारवस्तु	७८
	४.१०.४ दृष्टिविन्दु	७८

४.१०.५ परिवेश ७९

४.१०.६ रूपपक्ष ७९

४.११. 'त्यो झ्याल' कथाको विश्लेषण ७९

४.११.१ कथानक ७९

४.११.२ पात्र/चरित्र विधान ८१

४.११.२.१ पाषाण ८१

४.११.२.१ सारवस्तु ८२

४.११.४ दृष्टिविन्दु ८२

४.११.५ परिवेश ८३

४.११.६ रूपपक्ष ८३

४.१२.. 'म उनको कोही थिइनँ' कथाको विश्लेषण ८४

४.१२.१ कथानक ८४

४.१२.२ पात्र/चरित्र विधान ८५

४.१२.२.१ म पात्र ८६

४.१२.३ दृष्टिविन्दु ८६

४.१२.५ परिवेश ८६

४.१२.६ रूपपक्ष ८७

४.१३. 'सरात' कथाको विश्लेषण ८७

४.१३.१ कथानक ८७

४.१३.२ पात्र/चरित्र चित्रण ८८

४.१३.२.१ बुढीआमा ८८

४.१३.३ सारवस्तु ८९

४.१३.४ दृष्टिविन्दु ८९

४.१३.५ परिवेश ९०

४.१३.६ रूपपक्ष ९०

४.१४ 'वाबु साहब किन आएनन् ?' कथाको विश्लेषण ९०

४.१४.१ कथानक ९१

४.१४.२ पात्र/चरित्र विधान ९२

४.१४.२.१ दुखःरानी ९२

४.१४.३ सारवस्तु ९३

४.१४.४ दृष्टिविन्दु ९३
४.१४.५ परिवेश ९४
४.१४.६ रूपपक्ष ९४
४.१५ 'आन्दोलन' कथाको विश्लेषण ९५
४.१५.१ कथानक ९५
४.१५.२ पात्र/चरित्र विधान ९६
४.१५.२.१ कान्छी ९६
४.१५.३ सारवस्तु ९७
४.१५.४ दृष्टिविन्दु ९७
४.१५.५ परिवेश ९७
४.१५.६ रूपपक्ष ९८
४.१६ निष्कर्ष ९८

पञ्चम् परिच्छेद

उपसंहार १००

सन्दर्भग्रन्थसूची

परिशिष्ट

सङ्क्षिप्त शब्दसूची

आइ.एस्सी.	इण्टरमिडियट अफ साइन्स
आइ.ए.	इण्टरमिडियट अफ आटर्स
एस.एल.सी.	स्कूल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
चौ.सं.	चौथो संस्करण
छै.सं.	छैटौं संस्करण
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
न.सं.	नवौं संस्करण
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि.स.	विक्रम संवत्
इ.स.	इस्वी संवत्
वि.वि.	विश्वविद्यालय
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
वि.एड.	व्याचलर्स अफ एजुकेसन
न.पा.	नगरपालिका
म.क.दे.मा.वि.	महाकवि देवकोटा माध्यामिक विद्यालय